

Paweł Ławniczak*

<https://doi.org/10.18778/8331-324-5-05>

Oczekiwania, kompetencje zawodowe i praca nauczyciela wychowania fizycznego w perspektywie historycznej

Streszczenie. Opracowanie poświęcone jest nauczycielowi wychowania fizycznego, zawiera informacje na temat zawodu nauczycielskiego w specjalności wychowanie fizyczne, jak i samej sylwetki wychowawcy fizycznego obecnych w literaturze przedmiotu z zakresu pedeutologii i kultury fizycznej. Zebrane zostały ważniejsze informacje w postaci opracowań i wyników badań o nauczycielu wychowania fizycznego powstałych na przestrzeni stu lat realnego funkcjonowania tej problematyki w literaturze. Autor sięgnął do własnych przemyśleń z tego obszaru zawartych w kilkunastu artykułach rozrzuconych po różnych miejscach w materiałach pokonferencyjnych. Zawierają one refleksje i uwagi odnoszące się do czterech głównych obszarów zagadnień. Pierwszy dotyczy historii formowania się specjalności wychowania fizycznego i formułowania refleksji o specjalistcie nauczycielu. Drugim jest najszerzej obecny w literaturze temat kompetencji i kwalifikacji niezbędnych w zawodzie wychowawcy fizycznego, w tym także dyskusja o autorytecie i jego źródłach. Trzeci dotyczy szeroko rozumianych i zmieniających się uwarunkowań pracy wychowawcy fizycznego oraz konsekwencjach dla nauczyciela jak i samego procesu. Całość zamyka historyczny przegląd inicjatyw oraz instytucji kształcenia wychowawców fizycznych.

Słowa kluczowe: nauczyciel wychowania fizycznego, kompetencje zawodowe, autorytet, kształcenie

Expectations, Professional Competences, and the Role of Physical Education Teachers in a Historical Perspective

Abstract. The study is focused on the physical education teacher, it contains information on the teaching profession in the specialty of physical education as well as the figure of the physical tutor present in the literature on the subject in the field of pedeutology and physical culture. More important information has been collected in the form of studies and research results about the physical education teacher created over a hundred years of the real functioning of this topic in the literature. The author used his own studies in this area contained in several articles found in the post-conference materials. They contain reflections and comments on four main areas of

---

* Paweł Ławniczak – dr, Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk o Wychowaniu, Centrum Kształcenia Pedagogów Sportu, Al. Rodziny Scheiblerów 2, 90-128 Łódź, e-mail: pawel.lawniczak@now.uni.lodz.pl

concern. The first one focuses on the history of the formation of the specialty of physical education and the formulation of reflections on the specialist teacher. The second covers the topic of competencies and qualifications required in the profession of physical tutor, which is the most widely present in the literature, including the discussion about authority and its sources. The third concerns the widely understood and changing conditions of the work of a physical tutor and the consequences for the teacher and the process itself. In the final part of the article a historical review of initiatives and institutions for educating physical educators was presented.

Keywords: physical education teacher, professional competences, authority, education

Wstęp

Zawód nauczyciela wychowania fizycznego, jak i sam nauczyciel tej specjalności jako postać i jako osoba są przedmiotem dyskusji i analiz od początku kształcenia fizycznego w ramach szkolnej edukacji, a więc od ok. 100 lat. To naturalne, wzięwszy pod uwagę fakt, jak istotne funkcje zakłada się dla przedmiotu wychowania fizycznego i jak ważną postacią dla tego wychowania jest nauczyciel.

100 lat dyskusji i analiz odnosi się do badań w ramach jednej z subdyscyplin pedagogiki, której przedmiotem jest nauczyciel, tj. pedeutologii. Jej zaistnienie to początek ubiegłego wieku. Refleksję teoretyczną prowadzoną systematycznie wedle pewnych reguł, zgodnie z naukowymi rygorami należy odróżnić od naturalnego stawiania pytań o nauczyciela, kwalifikacje do zajmowania się czynnością nauczania oraz warunki osiągania odpowiednich rezultatów w nauczaniu innych. Ta trwa o wiele dłużej. Należy przyjąć, że myślenie i dyskusja o nauczycielu są tak stare, jak sama czynność nauczania – starsze niż formalny zawód nauczycielski.

Czynność przekazu wiedzy, umiejętności stanowiących swoisty dorobek, a więc własność, tak w wymiarze indywidualnym, jak i całych społeczeństw, kultur, cywilizacji – czynność nauczycielska – jest tak stara jak gatunek ludzki (w pewnym zakresie można ją odnieść także i do świata zwierzęcego). Czynność ta, właściwa rodzicom, starszym rodowi, ukierunkowana na cel o charakterze egzystencjalnym – trwania, przetrwania, rozwoju w obrębie rodziny, rodu, grupy społecznej, może być bez większych obaw o możliwość popełnienia błędu czy nieścisłości, traktowana jako najstarsza czynność ludzka o wymiarze stricte kulturowym¹.

Swoistą ciekawostką jest to, iż czynność przekazu dorobku w postaci przede wszystkim wiedzy (także umiejętności) stanowi definiens pojęcia kultury jako takiej. Kulturą jest bowiem to wszystko, co stanowi ogół wytworów działalności człowieka, materialnych i niematerialnych, wartości i uznawanych sposobów postępowania, przyjętych w danych zbiorowościach, przekazywanych innym grupom i następnym pokoleniom. Nauczanie jako fundament kultury i jej pierwszorzędny

¹ P. Ławniczak, *Zawód i praca nauczyciela – kompetencje i wypalenie zawodowe*, [w:] P. Kijo, P. Ławniczak (red.), *Nauczyciel w wymiarze europejskim*, Kolegium Nauczycielskie w Zgierz, Zgierz 2016, s. 37.

przejaw wydaje się potwierdzać wszystkie główne religie. Jednoznacznie czynność nauczycielską usadawia religia naszego kręgu cywilizacyjnego – chrześcijaństwo. Nauczanie, nauczycielstwo jest w niej pierwszą z dwóch uświęconych przez osobę Chrystusa czynności ludzkich – drugą jest uzdrawianie. Syn Boży naucza i jest przez swoich słuchaczy (część z nich określana jest jako jego uczniowie) nazywany nauczycielem. Materialne dowody na status religijny i kulturowy nauczania jako czynności ludzkiej odnajdziemy na kartach Pisma Świętego w postaci wielokrotnie użytych sformułowań odnoszących się do czynności nauczania, osoby nauczyciela i osób poszczególnych uczniów².

Nie ulega wątpliwości, że czynność nauczania sięga czasów przedhistorycznych, tak odległych jak początki człowieka na Ziemi. Łukasz Kurdybacha zauważa, że – ponieważ nauczanie młodzieży zaliczane jest zawsze do najbardziej podstawowych, a więc i tradycyjnych obowiązków społeczeństwa – tym samym zawód nauczyciela należy do zawodów najstarszych. Stwierdza, że „z zawodem nauczycielskim spotykamy się w dziejach każdego narodu od chwili, gdy przechodzi on z okresu dzikości do najbardziej cywilizowanego rozwoju”³. Taki sposób podejścia do formowania się zawodu nauczycielskiego stanowi jednak pewne uproszczenie i prowadzi do pomijania tak istotnego elementu jak społeczne uwarunkowania procesu kształcenia. Chodzi tu o wymagany poziom kultury, wyrażający się w samoświadomości społecznej, odpowiedni status rozwoju cywilizacyjnego niezbędny do wskazania edukacji odpowiednio wysokiego miejsca w systemie wartości. O ile uprawnionym jest nazwanie nauczającego nauczycielem, o tyle utożsamienie czynności z samą profesją już nie. Zawód jako działanie w określonym stopniu sformalizowane przez cel wykonywanej czynności i pozycję osoby je wykonującej, w tym i relacje do pozostałych osób, uczestników nauczania, jest jednak czymś innym niż sama czynność.

Zawód nauczyciela jako taki, jako pełniona w społeczeństwie i na rzecz grupy społecznej funkcja, pojawi się w historii ludzkości ze znacznym opóźnieniem wraz z rozwojem wielkich cywilizacji antyku. Jego zaistnienie wymaga bowiem odpowiednio wysokiego szczebla rozwoju społeczno-politycznego, przede wszystkim zaś konieczna jest umiejętność patrzenia w przyszłość, i to tę odpowiednio odległą. Odnosi się do tego, niezwykle trafna i ujmująca w swej oczywistości teza mówiąca, że... „kto myśli na rok do przodu – siewie zboże, na dziesięć lat – sadi las, daleko w przyszłość – kształci i wychowuje dzieci i młodzież”⁴.

Takie prospektywne patrzeć i myśleć właściwe jest dobrze zorganizowanym, stabilnym i zdrowym, opartym na trwałym fundamencie wartości społeczeństwem. Stąd dopiero w wielkich cywilizacjach antyku, w tym szczególnie antycznej Grecji, pojawia się zapotrzebowanie na „specjalistę” od nauczania⁵.

² Tamże.

³ Ł. Kurdybacha, *Dzieje oświaty kościelnej do końca XVIII wieku*, Czytelnik, Warszawa 1949, s. 1.

⁴ Wielokrotnie przytaczane przez Rektora Wyższej Szkoły Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu swoiste zawołanie i motto, uzasadniające inicjatywy edukacyjne zakonu redemptorystów i nawołujące do współuczestnictwa w tym dziele.

⁵ P. Ławniczak, *Zawód i praca nauczyciela – kompetencje...*, s. 38.

Antyczna Grecja to czas i miejsce uformowania się ideału wychowawczego kalokagatii. Oparty na platońskim dualizmie model kształcenia polegający na równoległym rozwijaniu wychowanka w sferze fizycznej *kalos* i duchowej *agathos*, wymagał odpowiednio przygotowanych specjalistów – nauczycieli. W odniesieniu do gimnastyki, pod którą to nazwą kryły się ćwiczenia fizyczne jako treść przedmiotu odpowiedzialnego za kształtowanie piękna fizycznego, postawy ciała i wyrażającej je sprawności fizycznej, był to pedotryba.

Wychowanie fizyczne – kwalifikacje, autorytet i praca nauczyciela

Kwalifikacje i kompetencje nauczyciela wychowania fizycznego to pierwszy i zarazem najbardziej eksploatowany obszar dociekań i analiz badawczych. Tym samym stanowią też najlepiej rozpoznany obszar zagadnień. Wiemy, że w zawodzie wychowawcy fizycznego potrzebna jest szeroka interdyscyplinarna wiedza z przedmiotów biomedycznych i społecznych, wyższe od innych (z uwagi na nieporównanie szerszy dostęp do wychowanka, tj. do prywatnych kwestii drażliwych i intymnych) kwalifikacje wychowawcze pedagogiczne, sprawność ruchowa i umiejętności w zakresie różnych form, dyscyplin sportowych a także umiejętności metodyczne ich nauczania. Całość zaś wymaga specjalnych predyspozycji osobowych – niezbędnych lub choćby korzystnych dla osiągnięcia oczekiwanych efektów dydaktycznych i wychowawczych.

Obecnie prowadzone badania nad kompetencjami nauczycielskimi idą w kierunku zestawienia ich z dynamicznie zmieniającym się środowiskiem (społecznym) wychowania fizycznego – wszystkim, co składa się na otoczenie pracy wychowawcy fizycznego. Dynamiczne przemiany społeczne, ekonomiczne i kulturowe stwarzają nowe oczekiwania wobec przedmiotu wychowania fizycznego. Nastawienia te są mniej lub bardziej uświadamiane w społeczeństwie oraz różnie wyrażane i komunikowane.

Z zagadnieniem kwalifikacji i kompetencji niezbędnych do realizacji przedmiotu wychowania fizycznego wiąże się drugi obszar kwestii stanowiących przedmiot dyskusji i badań pedeutologicznych, jakim jest autorytet nauczyciela wychowania fizycznego.

Autorytet, czyli „zdolność do wywierania pozytywnego wpływu wychowawczego na uczniów”⁶, w pracy nauczyciela wychowania jest niezbędny do uzyskiwania nie tyle wysokich, co jakichkolwiek efektów wychowawczych, jest niezbędny do prawidłowego przebiegu całego procesu wychowawczego w obszarze kultury fizycznej. Dlatego tak ważne są kwestie osobowości nauczyciela tej specjalności.

Autorytet stanowi podstawowy atrybut zawodu nauczyciela wychowania fizycznego w większym prawdopodobnie stopniu niż ma to miejsce wobec nauczycieli innych specjalności. Tu bowiem nie stoi za nim ranga i powaga przedmiotu, jak choćby w wypadku matematyki czy języka polskiego lub – z nieco innych powodów – języka obcego.

⁶ R. Cieśliński, *Zawód i praca nauczyciela wychowania fizycznego*, AWF, Warszawa 1988, s. 130.

Wychowanie fizyczne jest i pozostanie w szkole przedmiotem peryferyjnym, co nie oznacza, że takie są jego cele. Wręcz przeciwnie, one mają charakter podstawowy, bo odnoszą się do podstawowych, elementarnych wartości jak zdrowie, sprawność, wygląd i uroda, decydujących o powodzeniu i szczęściu młodego człowieka oraz (tak istotna w jego wypadku) cała strona etyczna, na którą jest w tym okresie szczególnie wyczulony.

Pojęcie autorytetu w wychowaniu fizycznym odnosi się do nauczyciela wychowania fizycznego jako pochodnej uznania dla jego kwalifikacji i kompetencji zawodowych. W zasadniczym zakresie autorytet wychowawcy fizycznego wynika z autorytetu przedmiotu jego działalności, wykonywanych czynności, ich doniosłości i wartości odzwierciedlanych w powszechnej świadomości społecznej.

Wychowanie fizyczne jako treść i przedmiot szkolnej edukacji podlega złożonemu odbiorowi społecznemu na wielu poziomach, w wielu obszarach i aspektach. Ogólnie odbiór ten stanowi pochodną poziomu kultury fizycznej w społeczeństwie i jako taki daleki jest od oczekiwanego pozytywnego. Postrzeganie wychowania fizycznego w perspektywie wartości jako ważnego elementu kształcenia i wychowania młodego człowieka jest niewystarczające do ukształtowania się powszechnego poważania dla spraw szeroko pojmowanej kultury fizycznej i tym samym dla osób w niej uczestniczących, w tym szczególnie nauczycieli wychowania fizycznego i jego autorytetu. Wynika to w znacznej mierze z niezrozumienia specyficznych właściwości przedmiotu i jego celów. Powszechny brak wiedzy o tym, co stanowi istotę wychowania fizycznego w szkole i tym samym przedmiot działań nauczyciela wychowania fizycznego oraz wymagane do tego kwalifikacje skutecznie eliminują tę specjalność nauczycielską z grona autorytetów wychowawczych. To tym bardziej „niesprawiedliwe”, gdy weźmie się pod uwagę, że jest to jedyny i do tego powszechnie dostępny specjalista z zakresu kształtowania ciała, jego sprawności jako fundamentu zdrowia. Znawca różnorodnych form ruchowych – ćwiczeń o uniwersalnym znaczeniu dla kształtowania rozwoju psychofizycznego rozwijającego się organizmu – i wychowawca, który wedle swej wiedzy posługuje się naturalną dla dziecka skłonnością i potrzebą ruchu do kształtowania jego osobowości we wszystkich obszarach.

Dla procesu wychowania istotne jest to, iż autorytet nauczyciela, wychowawcy jest niezbędny do przekazu, w procesie wychowania, treści dotyczących etyki i moralności. W wychowaniu fizycznym ich obszar streszczony został w terminie fair play. Pojęcie to funkcjonuje w roli powszechnie rozpoznawalnego hasła na oznaczenie zasad etycznych rządzących sportem. W szerokiej świadomości społecznej, a następnie w praktyce, pojmowanie fair play zostało istotnie zawężone do reguły czystej gry, pozbawione szerszej refleksji. Tymczasem wychowanie fizyczne, jego treści są wymarzoną narzędziem przekazu i kształtowania w obszarze etyki i moralności.

Brak postrzegania wychowawców fizycznych w perspektywie autorytetu wpływa istotnie na efektywność ich oddziaływań – wszak wychowuje się przez to, kim się jest – to zaś zasadnie na postrzeganie tego obszaru wychowania i jego specjalistów jako niezbyt istotnych wśród wielu innych spraw.

Uwarunkowania środowiskowe wychowania fizycznego

Brak autorytetu zawodu wychowawcy fizycznego to istotny element składający się na środowiskowe uwarunkowania pracy nauczyciela wychowania fizycznego stanowiące odrębny przedmiot dociekań badawczych. Na zależności te składają się także wysokie i coraz bardziej nieokreślone wymagania i możliwości sprostania im, niesprzyjające, bo nierozumiejące wychowania fizycznego środowisko nauczycieli innych przedmiotów. Powszechne niezrozumienie i odzwierciedlające stosunek do wychowania fizycznego jako przedmiotu szkolnego odczuwane pobłażanie, a nawet ironia wraz z brakiem perspektyw własnego rozwoju – zrobienia kariery zawodowej – skutkują negatywnymi konsekwencjami dla nauczyciela wychowania fizycznego, takimi jak ucieczka we „własne” środowisko, emigracja wewnętrzna, wycofanie, minimalizacja aspiracji, redukcja i dalej, rezygnacja z dążeń, wypalenie zawodowe, frustracja i rutyna. Tę, w najwyższym stopniu niekorzystną sytuację pogłębia fakt paradoksalnie rozległych oczekiwań wobec tego przedmiotu i wymagań wobec realizującego go nauczyciela. Środowisko pracy w tym zawodzie jako źródło negatywnych konsekwencji dla samego nauczyciela stanowi mniej zauważany przedmiot analiz naukowych, a powszechne postrzeganie pracy wychowawcy fizycznego znacząco odbiega od jej rzeczywistego obrazu.

Odrębnym niejako obszarem zagadnień z zakresu uwarunkowań pracy nauczyciela wychowania fizycznego jest wpływ przemian cywilizacyjnych, jakie dokonały się w ostatnich dwóch dekadach w sferze rozwoju technicznych środków komunikacji społecznej. Przeobrażenia te, mające charakter eksplozji informacyjnej, spowodowały ujawnienie się drugiego, konkurencyjnego toru kształcenia o nieporównywalnie większej sile oddziaływania. Kształtowanie zainteresowań, przekaz wiedzy, a nawet umiejętności z różnych aktywności fizycznej i całej szeroko pojętej kultury fizycznej zdominowane zostały przez Internet. Z trudem przychodzi uznanie tego zjawiska za sojusznika nauczyciela wychowania fizycznego. Tak jest w istocie, ale tylko w wąskim zakresie. Internet jako absolutne źródło wszystkiego od zapewniania opieki (najbliższy towarzysz i przyjaciel młodego człowieka), wszelkiej wiedzy, żeby nie powiedzieć mądrości i tym samym najwyższy autorytet, przy którym nauczyciel wychowania fizycznego ze swoim arsenalem środków nie przedstawia większej wartości, to już nie sojusznik, lecz wszechpotężny konkurent w przewodzeniu młodzieży po świecie kultury fizycznej. Internet jako kanał kontaktu z kulturą fizyczną ze swoją siłą wpływu stanowi jeszcze jeden i to podstawowy element określający środowiskowe uwarunkowania oraz kondycję zawodu wychowawcy fizycznego i to w kierunku negatywnym – utrudniającym tę pracę i pogarszającym jej warunki.

Uwarunkowania pracy wychowawcy fizycznego, niezbędne do jej wykonywania kwalifikacje i kompetencje osobowościowe oraz zagadnienie autorytetu i jego źródeł w tym zawodzie stanowią wraz z doбором i kształceniem specjalistów powiązane ze sobą obszary zagadnień w pedeutologii.

U źródeł pedeutologii – o nauczycielu na przestrzeni historii

Pierwsze uwagi na temat nauczycieli formułuje żyjący w Rzymie w I i II w. n.e. Marek Fabiusz Kwintyliusz w składającym się z 12 ksiąg dziele pt. *Kształcenie mówcy (Institutio oratoria)*. Jedną z ksiąg stanowiącą kompletne opracowanie z zakresu teorii kształcenia i wychowania, nosząca tytuł *O charakterze i powinnościach nauczyciela*, zawiera treści odnoszące się, zgodnie z tytułem, do nauczyciela, co sytuuje jej autora jako pierwszego specjalistę w dziedzinie kształcenia nauczycieli i pierwszego pedeutologa w historii.

Dla Kwintyliusza ideałem wychowawcy jest przede wszystkim człowiek moralny, wolny od błędów i u innych tych błędów nietolerujący, poza tym roztropny, cierpliwy, opanowany, dokładny, ale nie drobiazgowy. W karaniu nie powinien być zanedo surowym, a w nagradzaniu rozsądnie hojnym. Powinien być przystępny, ale nie dopuszczać do zbytnej swobody i spoufalenia. Nauczyciel winien podchodzić do swoich uczniów jak ojciec, mówić młodzieży jak najczęściej o tym, co szlachetne i dobre, codziennie wypowiadać jakąś myśl, myśli, które by utkwiły w pamięci i wzbudziły w nich refleksje. Powinien oczywiście znać metody nauczania⁷.

Kolejnymi, którzy wypowiadali się na temat szczególnych cech charakteryzujących nauczyciela, byli czołowi humaniści renesansu: Erazm z Rotterdamu (1466/7–1536), pisarz, filolog, filozof, pedagog, propagator kultury antycznej nazywany „księciem humanistów”, i Ludwik Vives (1492–1540), również pedagog. W Polsce zaś w tym czasie problematykę nauczania i nauczyciela podejmuje Andrzej Frycz Modrzewski (1503–1572) w swoim monumentalnym dziele *O poprawie Rzeczypospolitej* (wydane po łacinie w Krakowie w 1551 r. i Bazylei w 1554 r., a przetłumaczone w 1577 r.). W księdze *O szkole* stwierdza m.in., że tylko doskonały nauczyciel może zaszczepić uczniom prawdziwe cnoty. Działający w Polsce przez blisko 30 lat (1628–1656) czeski pedagog, „ojciec pedagogiki nowożytnej”, twórca dydaktyki Jan Amos Komeński (1592–1670) do zawodu i kształcenia nauczycieli podchodzi w oryginalny sposób. Świadom trudności z wykształceniem odpowiedniej liczby, właściwie przygotowanych nauczycieli, przedstawia pomysł podręcznika, który, poprzez swoją szczegółowość i uniwersalność, byłby w stanie niejako zastąpić kompetencje nauczycielskie osoby ściśle postępującej według wskazań w nim zawartych. Z kolei Stanisław Konarski (1700–1773), pedagog, publicysta, reformator szkolnictwa, założyciel Collegium Nobilium (1740), wypowiadając się o nauczycielu, koncentruje się na jego zachowaniach i jakości kontaktów z uczniami⁸.

Jednak właściwe początki refleksji nad nauczycielem, jego funkcji społecznej i niezbędnych do jej pełnienia kompetencji, należy wiązać z postacią i dokonaniem Grzegorza Piramowicza (1735–1801). Ten sekretarz Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych, wielki projektodawca i prawdopodobnie redaktor Ustaw (1783) Komisji Edukacji Narodowej pisze pierwszą w Polsce pracę

⁷ P. Ławniczak, *Zawód i praca nauczyciela – kompetencje...*, s. 35–59.

⁸ S. I. Możdżeń, *Teksty źródłowe do dziejów wychowania*, cz. V: *Oświecenie*, Wydawnictwo Strzelec, Kielce 1993, s. 40–41.

pedeutologiczną *Powinności nauczyciela* (1787). O samym zawodzie nauczycielskim nakreśla zaś: „Nie ma zatem, ani chwalebniejszego, ani pożyteczniejszego powołania, jak przyczyniać się do szczęścia, do oświecenia, do dobra duszy i ciała, a to niejednego człowieka, ale całych miast, wsi i zgromadzeń”⁹. Co dla nas tutaj szczególnie ważne, owe „powinności” odnosi do wartości podstawowych – w pierwszym rzędzie „co do ciała, to jest co do zdrowia i sił” oraz „o nauczaniu powinności, obyczajów i ćwiczeniu w cnotach”. W czteroczęściowym dziele Piramowicza tak brzmią tytuły dwóch kolejnych części: Część druga – *O wychowaniu dzieci a zwłaszcza po wsiach i miasteczkach, co do ciała, to jest co do zdrowia i sił*, natomiast Część trzecia – *O nauczaniu powinności, obyczajów i ćwiczeniu w cnotach ludzi*. Pierwsza zatytułowana jest *O nauczycielu*, a czwarta, metodyczna – *Jakim sposobem ma nauczyciel dawać z pożytkiem nauki przepisane szkołom*¹⁰.

Piramowicz pisząc o nauczycielu w ogóle (nie o nauczycielu wychowania fizycznego!), zalicza do jego pierwszych i podstawowych „powinności” troskę o dobro dziecka, która to oznacza zainteresowanie jego podstawową wartością, zdrowiem. Cała część druga dzieła Piramowicza to zadziwiająco aktualnie brzmiący wykład o zdrowym trybie życia młodzieży i obowiązkach nauczycieli w tym zakresie, a rozdział III tej części to pogrupowane w sześć tematów treści z zakresu wychowania fizycznego¹¹.

Postać Piramowicza jest absolutnie wyjątkowa dla polskiej pedagogiki i wychowania fizycznego, a jego uwagi na temat „powinności” nauczyciela czynią go jedną z najważniejszych postaci w teorii wychowania fizycznego na przestrzeni całej historii kultury fizycznej w Polsce. W powstałych w 1783 r. Ustawach Komisji Edukacji Narodowej zawarto XXV Artykuł zatytułowany *Edukacja fizyczna*, którego redaktorem był najprawdopodobniej Piramowicz. Tam też zamieszczona została najprawdopodobniej pierwsza w dziejach definicja wychowania fizycznego jego autorstwa¹².

Poglądy Piramowicza na nauczyciela i jego *Powinności* stają się inspiracją dla kolejnych autorów podejmujących tę problematykę. O nauczycielu piszą Konstanty Wolski (1762–1810), pedagog, nauczyciel literatury polskiej w Liceum Warszawskim, członek Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych, w *Przepisach dla nauczycieli dających naukę początkowego czytania* (1811) uchodzącej za pierwszą pracę metodyczną w tej dziedzinie nauczania; ks. Wojciech Szweykowski (1773–1838), pijar, również działacz Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych, w *Uwagach nad wyższymi szkołami polskimi*,

⁹ G. Piramowicz, *Powinności nauczyciela*, z pierwszego wydania w 1787 r. wydanie IX nakładem Ludwika Fiszerera w Łodzi 1919, s. 42.

¹⁰ Tamże, s. 41–108.

¹¹ Tamże, s. 60–71.

¹² Brzmi ona: „Nieprzerwana osnowa starań około dziecięcia od pierwszych jego życia początków, około zdrowia, czerstwości i sił jego, starań stosowanych do pomnażającego się wieku, a zawsze za cel mających uczynić człowieka szczęśliwym i do wykonania powinności zdolnym, takowa osnowa starań jest edukacją fizyczną”, [w:] Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane.

w porównaniu do niemieckich apeluje do nauczycieli, aby doceniali godność swojego powołania, byli do niego przywiązani i jemu się tylko poświęcili; Wojciech Lzydor Chojnacki (1785–1818), nauczyciel, profesor gimnazjum w Łowiczu, w znanym podręczniku z 1825 r. pt. *Zasady pierwiastkowe pedagogiki i metodyki* odnosi się zarówno do kwestii kompetencji merytorycznych i osobowościowych, jak i do właściwości zewnętrznych; Ksawery Pietraszkiewicz (1814–1887) w *Uwagach pedagogicznych* zachęca nauczycieli, aby z wielką troskliwością i umiarem wybierali i przekazywali uczniom wiedzę, aby chronili młode pokolenie przed zgubnym wpływem cywilizacji, a w szczególności jej moralnym zaniedbanie¹³.

Pedeutologia jako dziedzina zajmująca się gromadzeniem wiedzy o nauczycielu w sposób systematyczny, podejmująca ciągłe badania nad nauczycielem, początkowo o charakterze normatywnym, a następnie empirycznym pojawia się w wieku XX. W Polsce reprezentują ją takie postaci, jak Jan Władysław Dawid, który w pierwszej tego typu pracy pt. *O duszy nauczycielstwa* (1912) pisze o „miłości dusz ludzkich” jako czymś, co stanowi istotę powołania nauczycielskiego i swoisty przejaw boskiego pierwiastka w nauczycielu. Twórczyni polskiej szkoły pedagogiki specjalnej Maria Grzegorzewska (1888–1967), dla której praca Dawida stanowiła inspirację, zasadniczą kategorią warunkującą efektywność pracy nauczyciela uczyniła „bogactwo osobowości”, na które składają się takie cechy, jak dobroć płynąca z miłości do innego człowieka, skłonność do niesienia pomocy innym, wierność własnym przekonaniom oraz poczucie „odpowiedzialności przed sobą, przed społeczeństwem, przed narodem”¹⁴. Bogactwo własnej osobowości oznaczające dojrzały charakter, walory intelektualne i duchowe to jeden z dwóch warunków „talentu pedagogicznego” (drugi to umiejętność oddziaływania na innych, zdolność agitacyjna, kontaktowość) w koncepcji Stefana Szumana (1889–1972). Niejako przeciwny pogląd co do natury, koniecznego w pracy nauczyciela, talentu pedagogicznego prezentuje Zygmunt Mysłakowski (1890–1971) w opracowaniu z 1925 r. pt. *Co to jest „talent pedagogiczny”?*¹⁵. Autor zastanawiając się nad tym pytaniem, dochodzi do wniosku, że przejawia się on w istnieniu tzw. kontaktowości – łatwym nawiązywaniem łączności (psychicznej, intelektualnej i emocjonalnej, a także werbalnej). Dla porównania Mieczysław Kreutz (1893–1971) koncentruje się w swojej koncepcji doskonałego nauczyciela-wychowawcy na „zdolności sugestywnej”, z pomocą której ten jest w stanie wywierać skuteczny wpływ wychowawczy na młodzież¹⁶. Stefan Baley (1885–1952) zestawiając, jak sam twierdzi, wyniki dotychczasowych dociekań nad wzorcem normatywnym badań, dokonuje ich syntezy i wprowadza pojęcie

¹³ S. I. Możdżeń, *Historia wychowania 1795–1918*, Wydawnictwo Stachurski, Kielce 2000, s. 213.

¹⁴ Powstający w latach 30. XX w. rękopis *Osobowość nauczyciela* spalił się w Powstaniu Warszawskim, został częściowo odtworzony w *Listach do młodego nauczyciela po wojnie (1947–1961)*.

¹⁵ Z. Mysłakowski, *Co to jest „talent pedagogiczny”?*, „Ruch Pedagogiczny” 1925, R. XII.

¹⁶ P. Ławniczak, P. Kijo, *Uwagi do zdlatności nauczyciela wychowania fizycznego*, [w:] J. E. Kowalska (red.), *Zapobieganie wykluczeniu z systemu edukacji dzieci i młodzieży nieprzystosowanej społecznie. Perspektywa pedagogiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014, s. 3.

„zdatności wychowawczej”, która jego zdaniem najlepiej oddaje istotę tego, o co w charakterystyce osoby i działalności nauczyciela-wychowawcy chodzi i którą definiuje prosto jako „zbiór wszystkich cech umożliwiających i ułatwiających wychowywanie drugich”¹⁷.

O zawodzie wychowawcy fizycznego¹⁸

Identyczny tytuł do ujętego w cudzysłów nosi pierwsze w naszej historii opracowanie, którego autorem jest Eugeniusz Piasecki (1872–1947)¹⁹, teoretyk wychowania fizycznego, dzięki któremu urasta ono do rangi dyscypliny naukowej; autor pierwszych podręczników do teorii i historii wychowania fizycznego²⁰, twórca pierwszego (1922) w wolnej Polsce ośrodka, pierwszej uczelni kształcącej na poziomie wyższym nauczycieli wychowania fizycznego – Studium Wychowania Fizycznego w Poznaniu.

W pracy (pierwszej tego typu) *O zawodzie wychowawcy fizycznego* (1927) wymienia cechy, jakimi powinien charakteryzować się nauczyciel wychowania fizycznego, są to: zdolności i zamiłowania sportowe, zdolności i zainteresowania intelektualne, społeczne, w obrębie których wymienia „zdolności do zgłębiania w takich kwestiach jak budowa i funkcje ciała ludzkiego”, powinny go interesować zagadnienia zdrowotne, które dotyczą higieny szkolnej. Dodaje, że jego wiadomości z zakresu anatomii, fizjologii i higieny nie mogą być mniejsze niż lekarzy. Drugi kierunek zainteresowań i uzdolnień kandydata, który chce poświęcić się wychowawstwu fizycznemu, stanowią zagadnienia wychowawcze. Zastrzega wyraźnie przy tym, że chodzi o „wychowanie duszy i ciała nie tylko ciała” za pomocą „środków przeważnie fizycznych”. Są to prowadzone przez wychowawcę czynne ruchy wychowanków. O środkach wychowania fizycznego i ich wartości wychowawczej, „przede wszystkim w dziedzinie kształcenia charakteru”. Zdolności i zainteresowania społeczne, jakie powinien posiadać dobry wychowawca fizyczny, odnosi do „talentu organizacyjnego opartego o dar przekonywania i umiejętność propagandy” w najbliższym środowisku społecznym, wśród uczniów, ich rodziców i kolegów nauczycieli. Dobry wychowawca to człowiek usposobienia pogodnego i predestynowany do wywoływania takiego nastroju u innych. Wreszcie, wychowawca to patriota, który zdolny jest do szczególnego poświęcenia dla dobra wspólnego,

¹⁷ S. Baley, *Psychologia wychowawcza w zarysie*, Książnica – Atlas, S.A. Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze T.N.S.W., Lwów–Warszawa 1938, s. 396.

¹⁸ Temat ten został poruszony także przez autora w artykule pt. *XXX lat kształcenia kadr kultury fizycznej w Łodzi – kalendarium dokonań*, [w:] A. Makarczuk i in. (red.), *Biospołeczne uwarunkowania uczestnictwa w kulturze fizycznej i zdrowotnej osób w różnym wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2017.

¹⁹ Syn Wenantego, jednego z założycieli Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” na ziemiach polskich (1867), autora pierwszego podręcznika do ćwiczeń fizycznych *Słownictwo gimnastyczne* (1867).

²⁰ W kolejności chronologicznej są to: *Zasady wychowania fizycznego* (1904), *Fizjologia ruchów* (1915), *Zabawy i gry ruchowe* (1916, 1919), *Harce młodzieży polskiej* (1916, 1920), *Dzieje wychowania fizycznego* (1925, 1929), *Zarys teorii wychowania fizycznego* (1931, 1935).

rozumianego jako ofiarne prace wychowawcze dla przyszłości Ojczyzny. W opracowaniu pojawiają się również oczekiwania w zakresie kwalifikacji merytorycznych, znajomości przynajmniej dwóch języków obcych²¹. Przedstawione powyżej poglądy sytuują profesora Piaseckiego jako lidera myśli „o zawodzie wychowawcy fizycznego”. Należy jednak przy tym zaznaczyć, że przed Piaseckim był Piramowicz, a jeszcze wcześniej, pierwszym, który wspominał o potrzebie profesjonalizacji w prowadzeniu ćwiczeń fizycznych i konieczności przygotowania do takiego zawodu, był żyjący na przełomie XVI i XVII w. Sebastian Petrycy (1554–1626).

Kolejnymi wypowiadającymi się na temat wychowawcy fizycznego są działający w Polsce międzywojennej kierownicy, a także twórcy instytucji kształcących w zakresie wychowania fizycznego i sportu – Walerian Sikorski i Władysław Osmolski. Sikorski (1876–1940), pierwszy komendant otwartej w Poznaniu w 1921 r. Centralnej Wojskowej Szkoły Gimnastyki i Sportów, autor podręcznika metodycznego *Gimnastyka* (1927 i 1930 – t. 1; 1930 i 1931 – t. 2), wymienia następujące warunki powodzenia w zawodzie nauczyciela wychowania fizycznego: dobre zdrowie, wszechstronna sprawność fizyczna, przytomność umysłu, pogodny nastrój, szczególna dbałość o higienę osobistą, wstrzeźliwość od wszelkich używek i nałogów, dobra dykcja i wyraźny, dźwięczny głos. Winien on odznaczać się skromnością, a zarazem spokojną konsekwencją obok pewności siebie. Sikorski zwraca uwagę, że nauczyciela wychowania fizycznego charakteryzuje bardzo silna i głęboka więź z przedmiotem swoich zainteresowań oraz kwalifikacji, począwszy od motywów wyboru zawodu, poprzez studia, własne powiązania ze sportem, pracę z młodzieżą szkolną i życzliwy stosunek do wychowanka. Uważa także, że wychowawca fizyczny powinien sprawnością osobistą przewyższać we wszystkich sportach swoich uczniów, gdyż ma być dla nich wzorem, więc nie może pracować na tym stanowisku tylko do czasu zanikania tej sprawności, a więc do 35–40 roku życia²². Władysław Osmolski (1883–1935), lekarz i teoretyk wychowania fizycznego, następca Waleriana Sikorskiego na stanowisku komendanta Centralnej Wojskowej Szkoły Gimnastyki i Sportów, twórca Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego (powstałego z połączenia przeniesionej z Poznania Centralnej Wojskowej Szkoły Gimnastyki i Sportów z działającym w Warszawie Państwowym Instytutem Wychowania Fizycznego), wśród kompetencji nauczyciela wychowania fizycznego wymienia: kwalifikacje sprawnościowe i sportowe, wysoki poziom intelektualny i moralny, wysoką kulturę osobistą, zaangażowanie, zamiłowanie i pełne oddanie w pracy. Ujął to w znanym sformułowaniu, że ideałem wychowawcy fizycznego byłby co prawda „inteligentny gimnastyk”, ale z powodu trudności w znalezieniu stosownej liczby takowych – można dawać pierwszeństwo „typowi sprawnościowemu”²³.

²¹ E. Piasecki, *O zawodzie wychowawcy fizycznego*, Polskie Towarzystwo Eugeniczne, Warszawa 1927.

²² W. Sikorski, *O właściwy typ wychowawcy fizycznego*, „Wychowanie Fizyczne” 1935, nr 5.

²³ P. Ławniczak, *Nauczyciel wychowania fizycznego wobec fair play*, [w:] J. E. Kowalska (red.), *Fair play w wychowaniu do kulturalnego odbioru widowiska sportowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012, s. 21.

Nauczyciel wychowania fizycznego w badaniach empirycznych

Zawód nauczyciela wychowania fizycznego i sam nauczyciel stają się przedmiotem badań empirycznych w okresie powojennym. Analizy takie polegające na zebraniu opinii uczniów przeprowadził w 1961 r. T. Krajewski. Na podstawie tych wypowiedzi przedstawia cztery grupy cech charakteryzujących dobrego nauczyciela wychowania fizycznego. Są to: 1. cechy zewnętrzne (młody wiek, odpowiedni i czysty strój, dobrze zbudowana sylwetka); 2. umiejętności metodyczne (dobre przygotowanie do lekcji, interesujące jej prowadzenie, realizowanie programu wszystkich dyscyplin sportowych); 3. cechy charakterologiczne (umiłowanie zawodu, czynne zainteresowanie sportem, przyjacielski i serdeczny stosunek do młodzieży, budzący zaufanie, wymagający i energiczny); 4. cechy umysłu (inteligentny, kulturalny, mający zainteresowania ogólne, znający ćwiczenia i dyscypliny sportowe).

Kolejne badania empiryczne (przeprowadzone wśród 590 osób z tytułem magistra) nad nauczycielem wychowania fizycznego przeprowadza Zofia Żukowska w 1964 r. Na podstawie zebranych danych autorka wyróżnia trzy typy nauczycieli: 1. nauczyciel WF innowator (N); 2. nauczyciel WF tradycjonalista (T); 3. nauczyciel WF improwizator (I). Tych ostatnich, jak ocenia Żukowska, jest blisko połowa (45%). Wobec dalszych badań autorka przedstawi model (wzór postulowany) nauczyciela wychowania fizycznego zawierający trzy składniki: merytoryczno-motywacyjny, metodyczno-organizacyjny i społeczno-kulturotwórczy²⁴. Badaczka ta zwraca uwagę na to, że nauczyciel wychowania fizycznego to taki specjalista, od którego oczekuje się wielostronnego wykształcenia oraz wyjątkowo wszechstronnych walorów osobowościowych²⁵. Jej poglądy na temat kompetencji nauczycielskich wychowawcy fizycznego zawarte są w sekwencji „Człowiek – Pedagog – Specjalista”, wskazującej na hierarchię ważności cech zawartych w kolejnych kategoriach – ich istotności dla powodzenia procesu wychowawczego.

Zawód i praca nauczyciela wychowania fizycznego to tytuł książki Ryszarda Cieślińskiego wydanej w 1988 r. Zawarte w niej wnioski z badań empirycznych składają się na model nauczyciela wychowania fizycznego. Jest on w dużej mierze zbieżny z przedstawionym wcześniej (1979) przez Żukowską. Autor uznał, że nauczyciela wychowania fizycznego należy rozpatrywać z punktu widzenia jego kompetencji w różnej działalności: dydaktyczno-metodycznej, opiekuńczo-wychowawczej, organizacyjno-sportowej, społecznej w szkole i poza szkołą, w zakresie samokształcenia i doskonalenia własnej pracy. Cieśliński zauważa, że

²⁴ 1. Składnik merytoryczno-motywacyjny zawiera: kompetencje zdolności, kompetencje fachowości (kompetencje sportowo-motoryczne i kompetencje teoretyczne), kompetencje identyfikacji zawodowej i autokreacji, kompetencje identyfikacji ideowej (zawód i powołanie), kompetencje inspiracji i poszukiwań; 2. Składnik metodyczno-organizacyjny zawiera: kompetencje nauczania, kompetencje nowatorstwa (w dziedzinie dydaktyki), kompetencje organizatorskie, kompetencje kontroli i oceniania; 3. Składnik społeczno-kulturotwórczy zawiera: kompetencje rozumienia i socjalizacji, kompetencje komunikatywności, kompetencje czynnego uczestnictwa w kulturze, kompetencje społecznego działania.

²⁵ Z. Żukowska, B. Hodan, *Nauczyciel wychowania fizycznego i jego społeczno-wychowawcze funkcje*, AWF, Olomouc-Warszawa 1996.

istnieje znaczna rozbieżność między wymaganiami społecznymi wobec nauczyciela wychowania fizycznego a praktyką wychowawczą, modelem postulowanym a empirycznym i przedstawia długą listę najczęściej popełnianych błędów oraz występujących niepowodzeniach w pracy nauczycieli wychowania fizycznego²⁶.

Uwagi o nauczycielu sformułowane są również przez autorów podręczników z zakresu teorii wychowania fizycznego. Nestor polskiej edukacji zdrowotnej, autor *Szkiców krytycznych o kulturze fizycznej* (1973), *Teorii wychowania fizycznego* (1970) i *Pedagogiki zdrowia* (1980) Maciej Demel widzi w nauczycielu wychowania fizycznego nie tylko instruktora ćwiczeń cielesnych, lecz także mądrego doradcę i przyjaciela młodzieży, który uczy, jak żyć zgodnie z normami higieny fizycznej i psychicznej, jak dzielić czas między pracę a wypoczynek, jak kształtować ciało, podnosić sprawność i odporność organizmu, jak doskonalić zdrowie, pielęgnować urodę, jak prowadzić samokontrolę, mierzyć własne postępy²⁷. Uważa, że dobrze przygotowany do pracy nauczyciel wychowania fizycznego powinien rozumieć proces wychowania fizycznego oraz kulturę fizyczną, opanować warsztat wychowania fizycznego i umiejętności krzewienia kultury fizycznej oraz sam poprzez działanie stać się wzorem kultury fizycznej²⁸.

Z kolei Stanisław Strzyżewski, autor podręcznika *Proces kształcenia i wychowania w kulturze fizycznej*, charakteryzując dobrego nauczyciela, wymienia trzy elementy: 1. wiedzy – rozumienia (o rozwoju człowieka, jego uwarunkowaniach i możliwościach sterowania nim, sensie i roli kultury fizycznej w życiu człowieka, prawidłowościach działania w zakresie kultury fizycznej); 2. umiejętności warsztatu pracy (sterowania rozwojem fizycznym, psychicznym i społecznym jednostek i grup społecznych, sterowania procesem wychowania fizycznego, prowadzenia zajęć z higieny i nauki o człowieku a także wychowania zdrowotnego); 3. wartości (bycia wzorem): wzorem obywatela – członkiem społeczeństwa i wzorem nauczyciela – specjalisty wychowania fizycznego²⁹. Strzyżewski określa też cztery role zawodowe nauczyciela wychowania fizycznego, które konstytuują ideał nauczyciela wychowania fizycznego. Są to: rola żywego wzoru kultury fizycznej, wychowawcy i opiekuna, dydaktyka i nowatora oraz społecznika i krzewiciela kultury fizycznej³⁰.

Inny teoretyk kultury fizycznej, nauczyciel akademicki, autor podręcznika *Metodyka wychowania fizycznego i zdrowotnego*, Janusz Bielski wymienia z kolei sześć kompetencji, jakie powinien posiadać nauczyciel wychowania fizycznego. Są to: kompetencje prakseologiczne, komunikacyjne, współdziałania, kreatywne, informatyczne i kompetencje moralne³¹.

²⁶ R. Cieśliński, *Zawód i praca nauczyciela...*

²⁷ M. Demel, *Wychowanie fizyczne*, [w:] B. Suchodolski (red.), *Pedagogika. Podręcznik dla kandydatów na nauczycieli*, PWN, Warszawa 1973, s. 615.

²⁸ M. Demel, *Szkice krytyczne o kulturze fizycznej*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1973, s. 63.

²⁹ S. Strzyżewski, *Proces kształcenia i wychowania w kulturze fizycznej*, WSiP, Warszawa 1996, s. 34–35.

³⁰ Tamże, s. 35–36.

³¹ J. Bielski, *Kompetencje ucznia i kompetencje nauczyciela*, „Lider” 2001, nr 2, s. 13–15.

Próbie określenia i sklasyfikowania cech najbardziej cenionych u nauczyciela wychowania fizycznego, jak również cech negatywnych, najbardziej jaskrawych i najczęściej dostrzeganych mankamentów i błędów w pracy tego nauczyciela, podjął autor przy okazji opisu miejsca i roli nauczyciela wychowania fizycznego w szeroko pojmowanej kulturze fizycznej³². Wśród cech pozytywnych dostrzeganych najwyraźniej u nauczycieli wychowania fizycznego wymieniano najczęściej: 1) cechy osobowe (charakteru); 2) usposobienie; 3) kontakt z uczniami; 4) zaangażowanie w czasie zajęć; 5) kompetencje intelektualne – wiedza; 6) kompetencje sprawnościowe – sprawność fizyczna, umiejętności; 7) czynny udział w lekcji; 8) kreatywność; 9) umiejętność utrzymania dyscypliny; 10) osiągnięcia sportowe. Z kolei cechy negatywne przypisywane nauczycielom wychowania fizycznego i ich pracy to: 1) brak zaangażowania w zajęcia; 2) złe podejście do ucznia; 3) monotonia; 4) kompetencje sprawnościowe – brak sprawności i umiejętności; 5) niesprawiedliwość; 6) kompetencje intelektualne – brak wiedzy (metodycznej); 7) nieumiejętność utrzymania dyscypliny; 8) zbyt duże wymagania; 9) złe nawyki. Łatwo zauważyć, że dostrzegane u nauczycieli wychowania fizycznego zalety i – po drugiej stronie – wady w postaci określonych deficytów to w większości te same kategorie. Świadczy to o charakterystycznym uwrażliwieniu młodzieży na konkretne właściwości, cechy i zachowania oraz reprezentowane wartości wyrażane przez takie postępowanie. Młodzież najwyżej ceni zalety moralne i charakterologiczne, prawość i stałość charakteru, wynikającą z tego sprawiedliwość w postępowaniu względem innych. Najostrzej też dostrzega ich braki. Ważne jest to, czy nauczyciel jest sprawiedliwy, wymagający, stanowczy, a przy tym cierpliwy i wyrozumiały oraz pogodny, przyjaźnie usposobiony do młodzieży, z poczuciem humoru. W kolejności zauważane są i cenione zalety intelektualne: poziom i zakres wiedzy, jasność i przystępność wypowiedzi, umiejętność zaciekawienia przedmiotem i wzbudzenia zainteresowania. Niezmiernie ważne są też: wygląd, wiek, sylwetka ciała, uroda i estetyka.

Kształcenie nauczycieli wychowania fizycznego w Polsce³³

W historii edukacji za pierwszego nauczyciela wychowania fizycznego można uznać instruktora gimnastyki – pedotribę. W greckiej kalokagatii – koncepcji wychowania polegającego na równoległym rozwijaniu sfery fizycznej *kalos* i duchowej *agathos* – gimnastyka, jako ogół stosowanych środków tego oddziaływania, odnosiła się do ćwiczeń cielesnych³⁴. Najważniejszy, drugi etap edukacji

³² P. Ławniczak, *Efektywność wychowania fizycznego w perspektywie krytycznej analizy procesu*, [w:] A. Kaźmierczak, A. Makarczyk, A. Maszorek-Szymala (red.), *Kultura fizyczna i zdrowotna w życiu współczesnego człowieka*, Wydawnictwo SATORI, Łódź 2007.

³³ Temat ten został omówiony przez autora w artykule pt. *XXX lat kształcenia kadr kultury fizycznej w Łodzi – kalendarium dokonań*, [w:] A. Makarczyk i in. (red.), *Biospołeczne uwarunkowania uczestnictwa w kulturze...*

³⁴ P. Ławniczak, *Zawód i praca nauczyciela – kompetencje...*, s. 35–59.

zawierał ćwiczenia gimnastyczne przeprowadzane w palestrze (boisku do ćwiczeń) pod nadzorem pedotryby. Był to odpowiednik dzisiejszego instruktora ćwiczeń fizycznych, który, według Galena, „wskazuje praktycznie, jak te ćwiczenia powinny i mogą przebiegać”, w odróżnieniu od gimnasty, który „zna działanie wszystkich ćwiczeń i zaleca je różnym ludziom według tego, co uważa za korzystne dla zdrowia i dobrego samopoczucia”. Gimnasta to współczesny, wysokiej klasy specjalista władający biegle rozległą wiedzą „gimnastyczną”. Według Galena: „gimnastyka jest wiedzą o działaniu wszystkich ćwiczeń”, a więc wiedzą z obszaru nauk biologicznych (anatomii i fizjologii człowieka) i psychopedagogicznych oraz wiedzą o różnych dziedzinach sportu, pedotryba zaś to instruktor „zaledwie” prowadzący zajęcia.

Z realnym przygotowywaniem (kształceniem) osób do prowadzenia zajęć fizycznych spotkamy się dopiero w XIX w. Ośrodkami kształcenia są instytucje określane jako systemy gimnastyczne w poszczególnych krajach. Ich rozwój związany jest jednoznacznie z rozrostem zaplecza kadrowego. W 1813 r. powstaje w Sztokholmie Centralny Królewski Instytut Gimnastyczny – pierwsza w świecie uczelnia kształcąca nauczycieli gimnastyki.

W Polsce największe zaplecze kadrowe do prowadzenia zajęć fizycznych z młodzieżą stanowią członkowie powstałego w 1867 r. we Lwowie Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Jako praktycy to osoby najlepiej zorientowane w ćwiczeniach fizycznych, ich technice wykonania i metodyce nauczania, ponadto fizycznie sprawne i ideowo zaangażowane w działalność upowszechniania aktywności fizycznej.

Innego rodzaju ośrodkiem przygotowania nauczycieli do zajęć fizycznych staje się Akademia Krakowska, gdzie w 1893 r. przy Wydziale Lekarskim utworzono dwuletni Kurs Naukowy dla Kandydatów na Nauczycieli Gimnastyki w Szkołach Średnich i Seminariach Nauczycielskich. Kurs ten adresowany jest do studentów pragnących obok zasadniczego kierunku, specjalizacji studiów uzyskać uprawnienia do nauczania wychowania fizycznego. Zajęcia tam prowadzone obejmowały anatomię, fizjologię, dietetykę, teorię, metodykę i historię kultury fizycznej oraz ćwiczenia praktyczne. W 1913 r. kurs zostaje przekształcony w dwuletnie Studium Wychowania Fizycznego, a następnie w 1927 r. w trzyletnie Studium Wychowania Fizycznego przy Wydziale Lekarskim UJ.

Trzecim ośrodkiem kształcenia specjalistów od kultury fizycznej jest założony w 1892 r. Zakład Gimnastyki Szwedzkiej, Leczniczej, Zdrowotnej i Masażu dla Kobiet i Dzieci Heleny Kuczalskiej³⁵, gdzie od 1900 r. prowadzone są kursy dla kandydatów na nauczycieli gimnastyki, a od 1906 r. działa Warszawska Szkoła Gimnastyki Szwedzkiej i Masażu – pierwsza i jedyna w Królestwie Polskim instytucja kształcąca pedagogów w zakresie wychowania fizycznego.

³⁵ Helena Kuczalska Prawdzic (1854–1927) – pedagog, pionierka wychowania fizycznego i sportu kobiet w Polsce, absolwentka Centralnego Królewskiego Instytutu Gimnastycznego w Sztokholmie, działaczka Ogrodów Gier i Zabaw Ruchowych im. W. E. Raua, założycielka „Grażyny” – pierwszej samodzielnej organizacji gimnastycznej (stowarzyszenia sportu) kobiet, współzałożycielka Warszawskiego Klubu Wioślarek, działaczka międzynarodowego ruchu wychowania fizycznego kobiet.

Pionierska działalność w nauczaniu wychowawców fizycznych w odrodzonej, wolnej Polsce przypada, za sprawą Eugeniusza Piaseckiego (1872–1947)³⁶, Uniwersytetowi Poznańskiemu, gdzie już w 1919 r. powstaje Katedra Teorii Wychowania Fizycznego i Higieny Szkolnej przy Wydziale Filozoficznym, a następnie w 1922 r. – Studium Wychowania Fizycznego przy Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Poznańskiego.

Główna polska uczelnia kształcąca na potrzeby wychowania fizycznego i sportu rozpocznie swoją działalność w listopadzie 1929 r. w Warszawie na Bielanach. Centralny Instytut Wychowania Fizycznego (CIWF) stanowi realizację jednej z uchwał Sejmu Nauczycielskiego obradującego w dniach 14–17 kwietnia 1919 r. W odniesieniu do kształcenia nauczycieli wychowania fizycznego brzmiała ona:

zjazd uznaje, że przy każdym uniwersytecie powinno być utworzone studium wychowania fizycznego oparte o osobną katedrę wychowania fizycznego, a w stolicy państwa powinien powstać główny instytut wychowania fizycznego celem kształcenia kierowników wychowania fizycznego (...) kierownicy ci powinni, co do poziomu wykształcenia i stanowiska, stać na równi z innymi nauczycielami i móc wykładać także inny przedmiot szkolny³⁷.

Kulisy powstania Instytutu świadczą o wielkiej determinacji najwyższych władz ówczesnego państwa polskiego w budowaniu szkolnictwa wyższego dla potrzeb kultury fizycznej. Z formalną inicjatywą miał wystąpić ppłk Władysław Osmolski³⁸, na pierwszym posiedzeniu Rady Naukowej Wychowania Fizycznego pod przewodnictwem Marszałka Józefa Piłsudskiego. Wobec spodziewanego oporu niektórych członków Rady w stosunku do koncepcji centralizacji kształcenia najwyższej kwalifikowanych kadr w stolicy kraju, decyzja o utworzeniu (budowie obiektów) wyższej szkoły zawodowej, kształcącej nauczycieli wychowania fizycznego na potrzeby szkolnictwa i wojska zapada w 1927 r. w sposób nie w pełni formalny i typowy dla tamtych czasów. Najlepiej oddaje to napis z aktu erekcyjnego z 2 grudnia 1928 r., informujący, że „w 10-tą rocznicę Niepodległości (...) stanęły mury Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego powołanego do życia wolą i decyzją Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego, aby niemożony był duch i siła fizyczna Narodu”³⁹. Dodać należy, że dokonało się to dzięki ścisłej współpracy najbliższego Marszałkowi grona oficerów ze wspomnianym ppłk. Ostolskim i płk. Ulrychem na czele. Pułkownik Ulrych był dyrektorem Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego, który

³⁶ Eugeniusz Piasecki (1872–1947) – teoretyk wychowania fizycznego, dzięki któremu urasta ono do rangi dyscypliny naukowej.

³⁷ K. Hądzelek, R. Wroczyński (red.), *Główne kierunki rozwoju i wychowania*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, s. 367.

³⁸ Władysław Osmolski (1883–1935) – ppłk, lekarz i teoretyk wychowania fizycznego, następca Waleriana Sikorskiego na stanowisku komendanta działającej od 1921 r. w Poznaniu, Centralnej Wojskowej Szkoły Gimnastyki i Sportów.

³⁹ D. Dudek, *Józef Piłsudski wobec problemu kultury fizycznej 1910–1935*, „Studia i Monografie”, nr 26, Wydawnictwo AWF, Kraków 2004, s. 124–128.

funkcjonował w obrębie Ministerstwa Obrony Narodowej od 1927 r. i był drugą po powstałej w 1919 r. Państwowej Radzie Wychowania Fizycznego i Kultury Cieleśnej (organie doradczym dwóch ministerstw: Zdrowia oraz Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego) instytucją świadczącą o randze nadawanej sprawom wychowania fizycznego przez ówczesne państwo polskie. Budowę rozpoczęto w następnym roku, a w listopadzie 1929 r. zainaugurowano pierwszy rok studiów. W 1938 r. CIWF zostaje przekształcony w wojskową szkołę akademicką pod nazwą „Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie”⁴⁰.

Kształcenie kadr dla wychowania fizycznego w Polsce międzywojennej realizowane jest w trzech ośrodkach akademickich – centralnej uczelni edukującej „kierowników wychowania fizycznego” w Warszawie i dwóch uniwersytetach w Krakowie i Poznaniu, w których funkcjonują Studia Wychowania Fizycznego, stanowiąc modelowe – niedoścignione do dzisiaj – rozwiązanie łączenia studiów z zakresu różnych dyscyplin naukowych z nauką wychowania fizycznego. System ten wydatnie dopełniają seminaria nauczycielskie, kształcące dla szkolnictwa podstawowego, a od 1932 r. licea pedagogiczne.

Po II wojnie światowej szeroko rozumiana kultura fizyczna, a więc i kształcenie na jej potrzeby specjalistów, staje się jednym z priorytetów „nowego socjalistycznego państwa”. Tworzone jest szkolnictwo średnie i wyższe dla eliminacji olbrzymiego deficytu specjalistów wychowania fizycznego, jaki powstał w wyniku II wojny światowej i po wojnie. Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 5 lipca 1950 r. (Dz.U. z 1950 r. Nr 29, poz. 273), z funkcjonujących w uniwersytetach w Poznaniu, Wrocławiu i Krakowie, jednostek – Studiów Wychowania Fizycznego, powołuje się samodzielne Wyższe Szkoły Wychowania Fizycznego, przekształcane następnie w Akademię Wychowania Fizycznego.

Istniejące od 1893 r. Studium Wychowania Fizycznego w Uniwersytecie Jagiellońskim zostaje przeobrażone w 1950 r. w Wyższą Szkołę Wychowania Fizycznego, a w 1972 r. w Akademię Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie.

Studium Wychowania Fizycznego przy Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Poznańskiego w 1950 r. staje się samodzielną Wyższą Szkołą Wychowania Fizycznego, a w 1972 r. Akademią Wychowania Fizycznego, której w 1981 r. nadano imię Eugeniusza Piaseckiego. Studium Wychowania Fizycznego Uniwersytetu i Politechniki Wrocławskiej zostaje przekształcone w 1950 r. w Wyższą Szkołę Wychowania Fizycznego, a w 1972 r. w Akademię Wychowania Fizycznego we Wrocławiu.

---

⁴⁰ Dzieje się to na mocy specjalnej ustawy z dnia 23 sierpnia 1938 r. o Akademii Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Pierwsza zmiana nazwy uczelni na „Centralny Instytut Wychowania Fizycznego im. Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego” miała miejsce w 1935 r. po śmierci Marszałka, na wniosek pracowników i Rady Naukowej Wychowania Fizycznego. Od roku 1949 (Dekret Rady Ministrów z 27 lipca 1949 r.) do 1990 r. uczelnia nosiła nazwę Akademii Wychowania Fizycznego im. gen. Broni Karola Świerczewskiego, po czym uchwałą Sejmu z 8 czerwca 1990 r. przywrócona zostaje nazwa z 1938 r. – Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie.

Niemal identycznie przedstawia się historia dwóch kolejnych uczelni wychowania fizycznego, w Katowicach i Gdańsku-Oliwie. Wyższa Szkoła Wychowania Fizycznego w Katowicach powstaje w 1970 r. z działającego od 1957 r. Studium Nauczycielskiego Wychowania Fizycznego, a wcześniej – funkcjonującego od 1952 r. Technikum Wychowania Fizycznego w Katowicach. W 1979 r. Wyższa Szkoła Wychowania Fizycznego w Katowicach zostaje przekształcona w Akademię Wychowania Fizycznego im. Jerzego Kukuczki w Katowicach. W Gdańsku-Oliwie istniejące od 1952 r. Technikum Wychowania Fizycznego przekształcone zostaje w 1957 r. w Studium Nauczycielskie Wychowania Fizycznego, a następnie w 1969 r. w Wyższą Szkołę Wychowania Fizycznego (od 1973 r. WSWF im. Jędrzeja Śniadeckiego). W 1981 r. WSWF została przemianowana na Akademię Wychowania Fizycznego im. Jędrzeja Śniadeckiego, a w 2001 r. – Akademię Wychowania Fizycznego i Sportu im. Jędrzeja Śniadeckiego.

W latach 70. XX w. uczelnie w Warszawie i Poznaniu tworzą jednostki zamiejscowe. W 1970 r. w Białej Podlaskiej powstaje filia AWF w Warszawie (wcześniej od 1969 r. Wyższe Studium Nauczycielskie będące filią UMCS w Lublinie), przekształcona w 2001 r. w Zamiejscowy Wydział Wychowania Fizycznego AWF w Warszawie, w 2010 r. – Wydział Wychowania Fizycznego i Sportu w Białej Podlaskiej, a od 2014 r. – Akademię Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego, Filia w Białej Podlaskiej. Z kolei w 1971 r. w Gorzowie Wielkopolskim powstaje filia AWF w Poznaniu, od 1984 r. – Zamiejscowy Wydział Kultury Fizycznej, od 1993 r. – Instytut Wydziału Wychowania Fizycznego, a od 2003 r. – Zamiejscowy Wydział Kultury Fizycznej AWF w Poznaniu w Gorzowie Wielkopolskim.

Piśmiennictwo

- Baley S., *Psychologia wychowawcza w zarysie*, Książnica – Atlas, S.A. Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze T.N.S.W., Lwów–Warszawa 1938.
- Bielski J., *Kompetencje ucznia i kompetencje nauczyciela*, „Lider” 2001, nr 2.
- Cieśliński R., *Zawód i praca nauczyciela wychowania fizycznego*, AWF, Warszawa 1988.
- Demel M., *Szkice krytyczne o kulturze fizycznej*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1973.
- Demel M., *Wychowanie fizyczne*, [w:] B. Suchodolski (red.), *Pedagogika. Podręcznik dla kandydatów na nauczycieli*, PWN, Warszawa 1973.
- Dudek D., *Józef Piłsudski wobec problemu kultury fizycznej 1910–1935*, „Studia i Monografie” nr 26, Wydawnictwo AWF, Kraków 2004.
- Grabowski H., *Kalejdoskop pedeutologiczny*, „Kultura Fizyczna” 1992.
- Hądzelek K., Wroczyński R. (red.), *Główne kierunki rozwoju i wychowania*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968.
- Konarzewski K., *Sztuka nauczania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Kretschmann R., *Stres w zawodzie nauczyciela*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004.
- Kurdybacha Ł., *Dzieje oświaty kościelnej do końca XVIII wieku*, Czytelnik, Warszawa 1949.
- Kurdybacha Ł., *Zawód nauczyciela w ciągu wieków*, Spółdzielnia Wydawnicza Czytelnik, Warszawa 1948.
- Ławniczak P., *XXX lat kształcenia kadr kultury fizycznej w Łodzi – kalendarium dokonań*, [w:] A. Markarczuk i in. (red.), *Biospołeczne uwarunkowania uczestnictwa w kulturze fizycznej i zdrowotnej osób w różnym wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2017.

- Ławniczak P., *Efektywność wychowania fizycznego w perspektywie krytycznej analizy procesu*, [w:] A. Kaźmierczak, A. Makarczyk, A. Maszorek-Szymala (red.), *Kultura fizyczna i zdrowotna w życiu współczesnego człowieka*, Wydawnictwo SATORI, Łódź 2007.
- Ławniczak P., *Kontrola i ocena w procesie i lekcji wychowania fizycznego*, [w:] P. Kijo, P. Ławniczak (red.), *Współczesne wychowanie fizyczne i praktyka nauczycielska*, Wydawnictwo Naukowe Kolegium Nauczycielskiego w Zgierzu, Zgierz 2012.
- Ławniczak P., *Nauczyciel wychowania fizycznego wobec fair play*, [w:] J. E. Kowalska (red.), *Fair play w wychowaniu do kulturalnego odbioru widowiska sportowego*, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2012.
- Ławniczak P., *Zawód i praca nauczyciela – kompetencje i wypalenie zawodowe*, [w:] P. Kijo, P. Ławniczak (red.), *Nauczyciel w wymiarze europejskim*, Wydawnictwo Naukowe Kolegium Nauczycielskie w Zgierzu, Zgierz 2016.
- Ławniczak P., Kijo P., *Uwagi do zdatości nauczyciela wychowania fizycznego*, [w:] J. E. Kowalska (red.), *Zapobieganie wykluczeniu z systemu edukacji dzieci i młodzieży nieprzystosowanej społecznie. Perspektywa pedagogiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014.
- Możdżeń S. I., *Historia wychowania 1795–1918*, Wydawnictwo Stachurski, Kielce 2000.
- Możdżeń S. I., *Teksty źródłowe do dziejów wychowania, cz. V: Oświecenie*, Wydawnictwo Strzelec, Kielce 1993.
- Mysłakowski Z., *Co to jest „talent pedagogiczny?”*, „Ruch Pedagogiczny” 1925, R. XII.
- Piramowicz G., *Powinności nauczyciela*, z pierwszego wydania w 1787 r. wydanie IX nakładem Ludwika Fiszera w Łodzi 1919.
- Sikorski W., *O właściwy typ wychowawcy fizycznego*, „Wychowanie Fizyczne” 1935, nr 5.
- Strzyżewski S., *Proces kształcenia i wychowania w kulturze fizycznej*, WSiP, Warszawa 1996.
- Żukowska Z., Hodan B., *Nauczyciel wychowania fizycznego i jego społeczno-wychowawcze funkcje*, AWF, Olomouc–Warszawa 1996.